

Hayek gillade inte skatteutjämning

| av Cecilia Brinck

Visst är det viktigt att byta politisk ledning, men det är ännu viktigare att göra sig av med centralplanering och regleringar som ofelbart via ett allt sämre fungerande samhälle leder till det totalitära. Hayek ger ledning också för dagspolitiken.

SOM AKTIV POLITIKER måste man dagligen hantera problem och konflikter av skiftande slag. Ofta är man rätt oförberedd på de situationer man hamnar i – övning i att kompromissa och prioritera utan att tappa ideologisk styrfart ingår rätt sällan i politikerträningen.

Risken för att förlora den ideologiska kursen är stor när vardagspolitikens ibland rätt banala realiteter tar överhanden. Det är helt enkelt enklare – både personligt och politiskt – att vara pragmatiker och att lite föraktfullt tala om ”de där insnöade teoretikerna som inte vet hur det är i verkligheten”.

LYSSNA PÅ HAYEK

Men det går faktiskt att vara ideologiskt konsekvent även i det dagliga politiska arbetet trots att man måste kompromissa och prioritera och att det bästa ofta får stå tillbaka för det som vid ett givet tillfälle är möjligt att åstadkomma. Som politiker behöver man dock inte uppfinna hjulet varje gång man ställs inför ett problem. Många goda och användbara tankar har tänkts och formulerats genom tiderna, och även om det sammanhang i vilka de kom till är ett helt annat än vår svenska vardag finns det all anledning att återknyta bekantskapen med de klassiska frihetliga tänkarna. En sådan är Friedrich Hayek, en förgrundsgestalt bland 1900-talets politiska tänkare.

Hayek argumenterar kraftfullt – från sitt första stora verk till sitt sista – för demokrati, decentralisering, frihet, marknadsekonomi och privat äganderätt och mot centralstyrning, centralplanering och kollektivism. Hans arbeten innehåller många intressanta teman, teman som är oberoende av kontexten de formulerades i och som kan utvecklas och anpassas till politiska dagsförhållanden.

Hur kan då Hayeks idéer och tankar omsättas i praktiskt politiskt handlande? Låt oss granska några områden där Hayeks tankar och idéer kan ha betydelse, inte bara

för hur politiken bör utformas utan också i debatten och argumenteringen.

TOTALITÄR VÅRD?

Den svenska vården är bland de mest resurskrävande i världen; den utgör runt en tredjedel av den offentliga verksamheten. Men trots att kvaliteten på vårdinsatserna ofta är mycket hög tampas sjukvården med så många andra problem att man svårigen kan hävda att den generellt är lyckad.

Vanliga problem är köer och långa väntetider, små påverkansmöjligheter och begränsad valfrihet. Så småningom märks problemen också i plånboken eftersom den ineffektiva och stela organisationen genererar skenande kostnader som genererar skatthöjningar.

Det är lätt att skylla sjukvårdens brister på sjukvårdspolitikerna – om de fattade andra och bättre beslut om organisation och resursfördelning skulle problemen försvinna. Och visst bär de en stor del av ansvaret genom att de gör fel prioriteringar och har politiska lösningar som förhindrar genomgripande förändringar. Men möjligheterna att åstadkomma förbättringar inom det existerande systemet är relativt små även när den goda politiska viljan finns, och så kommer det att förbli så länge de grundläggande systemfelen inte åtgärdas.

Det mest fundamentala problemet kan ur hayekianskt perspektiv förklaras med kollektivism, centralstyrning, centralplanering och detaljreglering. Sjukvårdstjänsterna produceras och finansieras av samma huvudman vilket innebär att den valfrihet patienten – kunden – har i systemet är att han i bästa fall kan välja mellan några olika offentliga vårdinrättningar, i sämsta fall inte välja alls.

Detta har naturligtvis ingenting med valfrihet i hayekiansk bemärkelse att göra – vården finansieras ju på samma sätt och produceras på samma sätt och av samma huvudman. Det faktum att man exempelvis i Stockholm

har möjlighet att uppsöka en vårdinrättning som drivs av ett privat företag på entreprenad är i och för sig utmärkt; bland annat har det inneburit att vårdköerna i princip försvunnit. Men det räcker inte för att man ska kunna tala om reell valfrihet.

Men självklart skall även denna lilla valfrihetsglugg stängas. Stockholms läns landsting förlänger numera regelmässigt inte entreprenadavtal när de går ut, utan avtalen sägs upp och verksamheterna återgår i egen regi. Samtidigt förbereder regeringen en ny stopplag som i sin senaste utformning innebär att universitetssjukhusen inte ska få säljas och att varje landsting måste äga minst ett sjukhus.

Att lösa den svenska sjukvårdens problem är en stor och svår uppgift som kräver mera än goda kunskaper i Hayek. Men Hayek visar tydligt varför systemet fungerar så dåligt och anvisar möjliga utvägar. Han visar att de grundläggande förutsättningar som det svenska sjukvårdssystemet utgår från är feltänkta, och att inga varaktiga förändringar kan komma till stånd så länge systemet inte förändras i grunden.

En av Hayeks centrala teser är att det bara är ett decentraliserat marknadsekonomiskt system med konkurrens och fri prissättning som gör det möjligt att fullt ut utnyttja all tillgänglig information och kunskap. Vi människor har aldrig haft, och kommer aldrig att ha, tillräckliga kunskaper för att planera ett samhälle. Ett centralplanerat system kommer aldrig att kunna kanalisera information på ett optimalt sätt och det kommer aldrig att kunna tillvarata och utnyttja människors idéer och initiativförmåga.

Ett fritt samhälle däremot uppmuntrar experiment och innovationer på alla områden. Alla experiment kommer inte att fungera, men bara genom att tillåta nya och måhända tokiga projekt kommer civilisationen att utvecklas. Genom att människor frivilligt väljer att pröva nya lösningar på olika områden får vi veta om lösningarna fungerar och kommer att överleva. Det bästa sättet att skydda sig mot dåliga institutioner och dåliga innovationer är enligt Hayek att utsätta dem för fri konkurrens.

För sjukvården skulle detta, omsatt i praktisk politik, innebära ett decentraliserat system där entreprenörer tillåts verka på en fri sjukvårdsmarknad. Finansieringen kan lösas på olika sätt. Det rimliga och (givet det politiska utgångsläget) mest realistiska är en sjukvårdsförsäkring som kan, men inte måste, ha obligatoriska inslag. Denna försäkring skulle täcka vård på något slags basnivå. Den som vill stoppa in mer pengar i systemet kan naturligtvis göra det genom att utöka sin försäkring – detta blir en investering inte bara i den egna vården utan kommer också att gagna andra.

I ett sådant system kan patienten agera som en kund på vilken marknad som helst och fritt använda sin sjukvårdsförsäkring hos den vårdgivare han föredrar. Och i ett sådant system kommer det att finnas många olika vårdgivare att välja mellan. På det sättet säkerställs kundens valfrihet, samtidigt som systemet uppmuntrar innovation och experiment i och med att det är möjligt för nya entreprenörer att ta sig in på marknaden och tjäna pengar.

Den sjukvårdspolitik som nu bedrivs i Sverige verkar i helt motsatt riktning. Tanken bakom stopplagsförslaget – att vinster i vården är fult – ifrågasätts sällan i debatten men är i själva verket oerhört destruktiv, eftersom den förnekar och omöjliggör innovationer och experiment. Ingen vågar investera i nya tankar och nya uppfinningar om det inte finns några möjligheter att få investeringen att löna sig.

Men profit är inte ett fult ord – tvärtom! I själva verket är det, konstaterar Hayek, profiten som är det centrala för att lyckade projekt ska få efterföljare. Den som ser att det finns möjligheter att tjäna pengar på goda idéer blir betydligt mer benägen att omsätta sina idéer i praktisk handling.

Hayek konstaterar också att det förvisso är så att ett fritt system kommer att innebära att skillnader mellan individer kommer att finnas. Alla har inte samma förutsättningar och kommer därför inte att hamna på samma nivå. Men, konstaterar Hayek också, på sikt vinner alla på att några får det bättre, på sikt gagnas alla av förbättringar som i början bara tycks gynna ett fåtal. Detta är speciellt viktigt att komma ihåg i ett politiskt klimat som det svenska där det rådande jämlikhetsidealet är att alla ska ha det likadant. Lika bra eller lika dåligt spelar ingen större roll, bara de individuella skillnaderna utplånas så långt möjligt är, och en av politikens viktigaste uppgifter är att utplåna dessa skillnader.

FRI UTBILDNINGSKONKURRENS

Även på utbildningsområdet lever vi med ett delvis föråldrat och uttjänt system som bygger på drömmen om centralplanering och stora kollektiva lösningar.

Friskolereformen är ett steg i frihetlig riktning. Men den når långtifrån alla barn – kommunernas inställning till friskoleetablering är ofta njugg och på flera ställen i landet finns i praktiken inga alternativ till den offentliga skolan. Dessutom är de fristående skolorna, även när de är etablerade, helt beroende av lokala politikers välvilja också när det gäller finansieringen. Det är mycket lätt för en politiker som av olika skäl ogillar friskolor att utforma ett resursfördelningssystem som gynnar de offentliga skolorna på de fristående skolornas bekostnad. Detta sker exempelvis i Stockholms stad, där den

Även i ett fritt samhälle kommer vissa beslut att fattas gemensamt.

styrande vänstermajoriteten säger sig vara för fristående skolor men i praktiken gör allt den kan för att försvåra för dem.

Samma hayekianska principer kan tillämpas här som för världen: decentralisering, individualisering, valfrihet, öppenhet för innovationer och experiment och fri konkurrens på en fungerande marknad. Allt detta är åtgärder som skulle höja kvaliteten i utbildningen. Det skulle inte gå lika bra för alla, några skulle lyckas bättre än andra. Men alla skulle få samma möjligheter att lyckas – vad de sedan gör av den möjligheten beror på deras individuella förutsättningar och preferenser. Möjligheten att förkovra sig, att lyckas och bli framgångsrik är en av utvecklingens viktigaste drivkrafter. Återigen – på sikt tjänar alla på att några får det bättre.

DEN STARKA STATEN

Den bärande tesen i Vägen till trälldom är att ekonomisk centralstyrning aldrig kan förenas med ett fritt och demokratiskt samhälle. Centralplanering kräver för att fungera att det finns något slags enhetlig värdeskala i samhället, och Hayek konstaterar att detta är en orimlig föreställning. Ingen kan någonsin ha all den information som behövs för att central planering ska fungera. Han varnar för att en interventionistisk politik på sikt leder till ett totalitärt system som ingen egentligen vill ha men som är mycket svårare att avskaffa än det är att skapa.

Visserligen skrevs Vägen till trälldom under brinnande krig och tog sin utgångspunkt framför allt i det totalitära Tyskland. Men detta betyder långt ifrån att boken är inaktuell. Det finns faktiskt flera likheter mellan det Sverige som vuxit fram under 70 år av mer eller mindre obrutet socialdemokratiskt maktinnehav och den totalitära stat som Hayek varnar för.

Det normala i Sverige är att socialdemokraterna sitter vid makten, det har de i princip gjort sedan 1932. Marita Ulvskog sa om den borgerliga valsegern 1976 att det kändes som en statskupp och hon var säkert inte ensam bland socialdemokrater om att känna så.

BISARR DEMOKRATISYN

Det ständigt ökande politiska inflytandet över medborgarnas liv och pengar förklaras och försvaras med att det handlar om demokrati – ju flera politiker som fattar en ständigt ökande mängd politiska beslut, desto mera demokrati har man i ett samhälle. Den socialdemokratiska hegemonin har efter hand spritt denna bisarra demokratisyn även bland icke-socialistiska politiker.

Det handlar alltså inte om att förändra detaljer i existerande system. Vem som helst kan skruva på kranar i välfärdssystemen och på så sätt ändra utfallet på marginalen. Det som behövs är att förändra systemen i grunden. Det är viktigt med maktskifte, men syftet med makt-

skifte är inte att vi ska skruva på kranarna och inte de. Syftet måste vara att föra en annan politik, en politik som försvarar den privata äganderätten, som decentraliserar, liberaliserar och avreglerar. En politik som minskar den politiska sfären och politikernas inflytande över medborgarnas liv.

VEM SKA BESTÄMMA VAD?

Även i ett fritt samhälle kommer vissa beslut att fattas gemensamt. Hur ska detta beslutsfattande organiseras och på vilken nivå ska det ske? Hur ska vi hantera gränsdragningen gentemot EU, och vilka beslut ska fattas där – och på vilken nivå i EU ska de fattas?

Att detta är viktiga frågor har till och med regeringen insett och gjort det man brukar göra när problem uppmärksammas och lösningar efterfrågas – man har tillsatt en utredning, den så kallade ansvarsutredningen som leds av Mats Svegfors.

En av de viktiga frågor ansvarsutredningen behandlar är det kommunala självstyret. Den yviga retorik som regeringsföreträdare håller sig med i den frågan saknar grund i verkligheten. I teorin är man positiv till kommunalt självstyre men i praktiken gör man allt för att begränsa det.

Det största hotet mot det kommunala självstyret är det interkommunala skatteutjämnningssystemet som innebär att många miljarder kronor omfördelas mellan kommuner, landsting och regioner. Skatteutjämnningen är så utformad att den bestraffar kommuner som sköter sin ekonomi och som bedriver en politik som främjar tillväxt och inflyttning – som vanligt bestraffas det välskötta medan det uselt skötta belönas.

Åter finner vi hur centralplanering och kollektivism leder till systemkollaps och hur människors fria val åsidosätts till förmån för politisk retorik.

Hayek anvisar en helt annan väg. Avskaffa de interkommunala utjämnningssystemen. Avskaffa landstingen, för ut besluten så nära medborgarna som möjligt. Stimulera lokala beslutsfattare att driva en politik som gynnar företagande och innovationer, som attraherar människor och skapar tillväxt. Låt människor behålla mer av sina pengar och själva besluta var någonstans de köper sjukvård eller utbildning. Och inför konstitutionella begränsningar som garanterar lokalt självstyre. Hayek hade förespråkat ett system där kommunerna är fria att pröva olika lösningar. De som fungerar bäst kommer att efterapas av andra och därigenom kommer utvecklingen att föras vidare i olika kommuner för att se vilka som fungerar bäst – det framgångsrika belönas och det misslyckade försvinner.

Cecilia Brinck (cbrinck@banhof.se) är kommunalpolitiskt aktiv och fristående skribent.